
Vinicije B. Lupis

PARADIGMA ARMENSKOGA GENOCIDA

Pojam armenski genocid (armenski: Հայոց Ցեղասպանություն, turski: *Ermeni Soykırımı*) poznat je i pod nazivima armenski holokaust i armenski pokolj ili Velika Nesreća (Մեծ Եղեռն). Armenski genocid podrazumijeva uništavanje armenske populacije u Osmanskome Carstvu na smišljen i proračunat način početkom XX. stoljeća, u obliku pokolja i deportacija u kolonama smrti u sabirne logore. Procjenjuje se da je stradalo između milijun i milijun i pol ljudi. Na istovjetan način bili su tretirani Asirci i Grci, odnosno sve kršćanske zajednice na području Male Azije. Za nadnevak početka genocida uzima se 24. travnja 1915., kada su osmanske vlasti zatočile u Istanbulu 250 armenskih intelektualaca i uglednih predstavnika armenske zajednice, premda je to bio proces koji je s manje sustavnosti i organiziranosti trajao već neko vrijeme (od kraja XIX. stoljeća). Genocid je uz masovna pogubljenja obuhvaćao i sustavna silovanja i otimanja mladih žena i djece.

U Osmanskome Carstvu, sukladno osmanskome *dhimmi* sustavu, položaj Armenaca kao kršćana bio je vrlo nepovoljan; imali su ograničene slobode kao i Židovi. Slabljenjem Osmanskoga Carstva tri europske sile, Velika Britanija, Rusija i Francuska, izvršile su pritisak kako bi zaštitile kršćane pa su priznati kao građani Carstva; taj je proces započeo 1839. pod nazivom *tanzimat*. U kasnim 1870-ima više naroda na Balkanskom poluotoku, nezadovoljnih osmanskim nepoštovanjem zakonskih odredaba, odlučilo se uz pomoć saveznika osloboditi, za razliku od Armenaca, koji su ostali *millet – sadika*, odnosno lojalni osmanskoj vlasti. Od sredine 1860-ih i početkom 1870-ih Armenci su tražili bolji odnos osmanskih vlasti prema Armencima u zapadnoj Armeniji, odnosno tražili su da se Armence prestane ubijati pri ubiranju poreza od strane Turaka, Čečena i Kurda.

Godine 1875. na Pariškom kongresu zatražena je zaštita kršćanskih manjina u Osmanskom Carstvu, a armenski patrijarh iz Carigrada Nerses II. prosljedio je zahtjev za zaštitom od ubijanja, otimanja djece i žena, sustavnog silovanja i iznudiavanja. Prema Sanstefanskom mirovnom ugovoru, po okončanju Rusko-turskog rata 1878. armenski patrijarh Nerses II. približio se Rusiji i zatražio u 16. članku mirovnog sporazuma dozvolu boravka okupacijskih ruskih snaga u armenskim provincijama do punog usvajanja osmanskih reformi. Na Berlinskom kongresu 1878. armensko pitanje ušlo je u pregovore, ali s tom razlikom da se Armencima daje izvjesna autonomija i da osmanske vlasti moraju saveznike redovito izvješćivati o napretku u provedbi reformi.

Dolaskom na vlast sultana Abdulhamida II., paravojne kurdske formacije koje je osnovao, nazvane hamidiye, bile su zadužene za provođenje agresije. Tako su osmanske vlasti isprovocirale Sasunski otpor 1894., kojim počinje proces represije nad Armencima poznat kao Hamidijanski pokolj od 1894. do 1896. u provincijama Bitlis, Diyarbekir, Harput, Sebasta, Trabzon i Van. Smatra se kako je u tom pokolju stradalo između 100.000 i 300.000 Armenaca. Tada je 1896. u Ženevi dis-

Turski sultan Abdulhamid II.

tribuirana brošura o opravdanosti uništenja Armenaca, koji navodno temeljito potkopavaju Osmansko Carstvo.¹ Armenci su bili krajnje nezadovoljni nedjelovanjem velikih sila tijekom Hamidijanskog pokolja, kada je sultan Abdul Hamid nazvan „krvavi sultan i veliki ubojica“. Armenci su izvjesnu nadu polagali u Mladoturke, koji su željeli modernizaciju i reforme po europskim standardima. Valja napomenuti kako su Mladoturci uživali simpatije europskih krugova kao reformisti i prozapadni element; bili su podijeljeni na nacionaliste i sekularne liberalne konstitutivce. Tako su u Parizu 1902. na kongresu Mladoturaka čelnik liberalnog krila Sabaheddin Bey i Ahmed Riza nagovorili nacionalističko krilo na davanje određena prava manjinama u Carstvu.

Mladoturci su u svoje krilo uključili brojne političke organizacije, između ostalih, Komitet jedinstva i napretka, izvorno tajno društvo časnika iz Soluna, članova masonskih loža Treće i Četvrte Armije. Komitet jedinstva i napretka bio je protiv ustupaka Grcima, Armencima, Bugarima, Asircima i Arapima. Osmanski vojni elementi zajedno s muslimanskim studentima isprovocirali su 13. travnja 1909. u gradu Adani sukob koji je rezultirao brojnim armenskim žrtvama. Taj se pokolj naziva Adanskim pokoljem. U studenome 1914. Osmansko Carstvo je na strani Centralnih sila ušlo u Prvi svjetski rat. Ministar Enver-paša 25. veljače izdao je naredbu o demobilizaciji Armenaca iz turske vojske i njihovu slanju u radne bataljune (*amele taburlari*), a sve pod izlikom moguće kolaboracije Armenaca s ruskim snagama. Koncentracijom turskih snaga u gradu Vanu počele su represalije nad armenskim stanovništvom i 20. travnja 1915. počinje Vanski otpor, kada se 45.000 Armenaca našlo u okruženju. U svibnju 1915. Mehmed Talat-paša zatražio je od kabineta i velikog vezira Said Halim Paše legalizaciju mjera o izmještanju Armenaca radi osiguranja ratne zone. Konačno 29. svibnja 1915. donesen je Zakon o tehciru ili progonu/deportaciji u svrhu nacionalne sigurnosti, a uskoro je donesen Zakon o eksproprijaciji i konfiskaciji napuštene imovine. Tada se osniva 25 koncentracijskih logora uzduž današnje iračke i sirijske granice pod zapovijedanjem Şükrüja Kaye, desne ruke Talat Paše. Profesor Yehuda Bauer s Hebrejskog sveučilišta smatra kako je armenski genocid najslbližiji Holokaustu.²

1 VIDELIER, P. (2010.), *Turska noć*, Zagreb, 12-16.

2 KÉVORKIAN, R. (2011.), *The Armenian Genocide. A Complete History*, I. B. Tauris, New York.

Karta armenskoga genocida

Broj žrtava u armenskom genocidu teško je odredljiv; radi se o nezahvalnoj zadaći koja mora uključiti niz pokolja koji su se zbili dva desetljeća ranije. Popis carigradskog armenskog patrijarhata uoči Prvog svjetskog rata obuhvatio je 2925 naselja. U njima je popisano 1.914.620 Armenaca, 2538 crkava i samostana te 451 škola. U službenom popisu za razdoblje od 1844. do 1867. Armenci su brojili 2.400.000 ljudi, a 1878. godine armenski je patrijarhat na Berlinskom kongresu predao popis od 3.000.000 Armenaca. Poslije provedenog genocida u popisu iz 1919. popisano je 543.600 Armenaca. „Napuštena imovina“ bila je konfiscirana od turskih vlasti, a sastojala se po gruboj procjeni od 2500 crkava, 400 samostana, 2000 škola. Konačni rezultat genocida bilo je dovršenje procesa provedbom asimilacije i islamizacije napuštenih žena i djece. Posljedica genocida je označila oduzimanje memorije i kulturne baštine armenskog naroda. Ustvari, radilo se o dugotrajnom procesu koji je kulminirao krajem XIX. stoljeća i hladnim i proračunatim „konačnim rješenjem“ u armenskom genocidu 1915.–1919. godine.

Armenski genocid i Hrvati

Hrvatski narod umnogome je imao sličnu prošlost odnosno od XV. stoljeća bio je izložen istom procesu uništavanja državnog teritorija i odvođenja u ropstvo, islamizaciji i zatiranju kulturne memorije od strane Osmanlija. Stoga je zanimljivo pratiti fenomen prešućivanja tiskanih medija u hrvatskim zemljama tijekom armenskog genocida. Austro-Ugarska Monarhija kao zemlja saveznica Osmanskoga Carstva podržavala je osmansku vlast i bila upoznata s teškim položajem kršćana

jer je bila zemlja zaštitnik rimokatolika. Državna cenzura tiska u Austro-Ugarskoj Monarhiji bila je u ratnim godinama od 1914. do 1918. tolika da u lokalnom tisku nije objavljena nijedna vijest o apokaliptičnom stanju u Maloj Aziji. Dubrovnik je očuvao i početkom XX. stoljeća brojne veze s Levantom, kao i brojne obiteljske veze svojih iseljenika. Dubrovačke novine *Prava Crvena Hrvatska* tjedno su pratile politička događanja u Osmanskom Carstvu 1915., ali kao glasilo savezničke države glorificiraju tursku vojnu snagu i moć, bez ikakvih vijesti o brojnim armenskim žrtvama iako je genocid započeo još tijekom mjeseca travnja.³ U kolovozu *Prava Crvena Hrvatska* glorificira turskog vojnika: „(...) Ali mi znamo takodjer, da je Turčin izvrstan vojnik, koji s pravom zaslužuje naše udivljenje. On se bori s voljom da pobjedi jer zna, da bi poraz uništio opstanak njegove carevine, a po tome njegovu vlastitu egzistenciju. (...)“.⁴

Austro-Ugarska kao saveznica Osmanskog Carstva u ratnom je tisku filtrirala vijesti, ali je brojna hrvatska zajednica u Carigradu i Smirni i te kako bila upoznata s događajima. U Vilajetu Aydinu, u kojem se nalazila brojna hrvatska zajednica, nalazi se grad Smirna s velikom hrvatskom kolonijom; prema statistici armenskoga patrijarhata u vilajetu je živjela 21.000 Armenaca, a već 2. i 3. svibnja 1915. turska policija utamničila je armenske političke vođe i uslijedile su deportacije Armenaca. U drugom dijelu godine, 1. XI. iz grada Haynotsa deportirano je 2000 ljudi. Armenski rimokatolici koji su bili pod zaštitom austro-ugarskog konzula u Smirni došli su pod udar turske policije u rujnu 1916., kada su bili optuženi za skrivanje bombe na katoličkom groblju. Uskoro su uslijedila uhićenja 300 katoličkih Armenaca. Taj podatak demantira pisanje proturskog tiska u Austro-Ugarskoj Monarhiji o nedostatku podataka o genocidu, jer su iz gradova oko Smirne (Pergamon, Odemis, Soke) deportirane tisuće Armenaca u Sirijsku pustinju, a sve vrijeme postojala je i tjedna brodska linija Dubrovnik – Smirna.⁵

Tijekom XIX. i XX. stoljeća kada Dubrovnik postaje perifernim gradom velikog Habsburškog Carstva završava stoljetni položaj Dubrovčana kao povlaštene katoličke nacije u Turskom Carstvu koja brani položaj i interes katoličke zajednice u Carstvu.⁶ Valja reći da je u Smirni 1718. poslije izгона armenskih dominikanaca iz Perzije utemeljen dominikanski samostan i crkva sa župom Gospe od Rozarija. Samostan su armenski dominikanci vodili sve do 1813. Godine 1903. sagrađena je nova crkva, u kojoj je zabilježeno prvo vjenčanje i to Hrvatice Marije Ninković iz Smirne. Posljednja osoba koja je pohodila naše sunarodnjake u Smirni bio je o. Petar Vlašić 1936. Svoje uspomene opisao je u putopisu *U gradovima Apokalipse*, tiskanom u Slavonskoj Požegi 1938., gdje na diskretan način opisuje nestanak kršćanskih zajednica u Maloj Aziji.

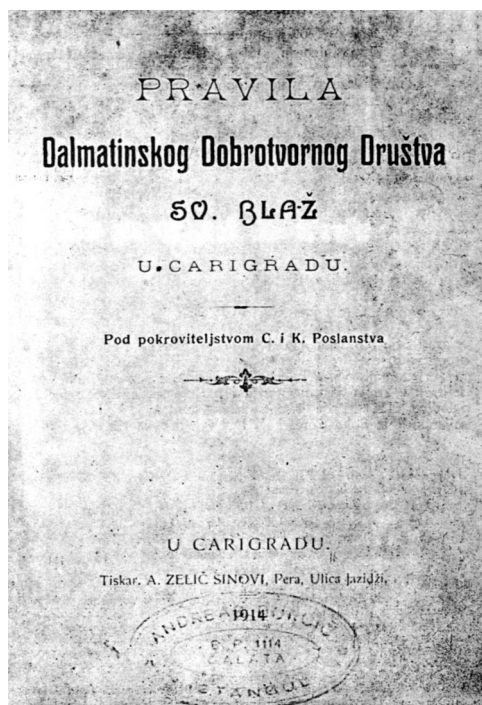
Petnaestak godina ranije Dubrovčanin Karlo Rusi u svojoj je oporuci sastavljenoj 6. lipnja 1920. u Smirni, dvije godine prije uništenja tog prosperitetnog grada, svojem kumčetu – Armenki Andeli Karolini Ballian iz Djihana u

3 Znanstvena knjižnica Dubrovnik (dalje ZKD), *Prava Crvena Hrvatska*, br. 525, Dubrovnik, 15. V. 1915., str. 25.

4 ZKD, *Prava Crvena Hrvatska*, br. 540, Dubrovnik, 28. VIII. 1915., str. 68.

5 Usp. KÉVORKIAN, 273.

6 ŠIŠEVIĆ, I. (1960.), Dubrovčani u Carigradu, *Beritićev zbornik*, Dubrovnik, 1-19.

Naslovnica pravila Bratovštine sv. Vlaha u Carigradu

„Na 30 srpnja parobrodom talijanskim ‘Peuceta’ stiže iz Rima Pres. Prep. Isak Hadžan, nadbiskup Sivasa u Armeniji, ili bolje stare Sebaste, stolice nigda dosta proslavljenog našeg parca sv. Vlaha. Na putu ga je pratio tajnik, veleučeni armenski svećenik. Obavješćeni da nam dolazi nasljednik na stolici sv. Vlaha, obavješćeni da je on ugledan muž. Vrli biskup, pripusti pregalac na dobro kršćanluka, svi po hitasmo na priček. Odaslanici kapitula odoše ga na parobrod uzeti, a kapitulo i kler mirski i redovnički u odsuću Pres. Prep. G. Biskupa dočeka ga na luži lučkog Ureda. Starac sijede brade, puki sv. Vlaho, uz odlijeganje zvona stigne, te ga preč. G. Prepozit vit. Alibranti pozdravi sgodnom besjedom, kojoj srdačno odvrati g. nadbiskup. Kad opočme ponovo mu kler ode na

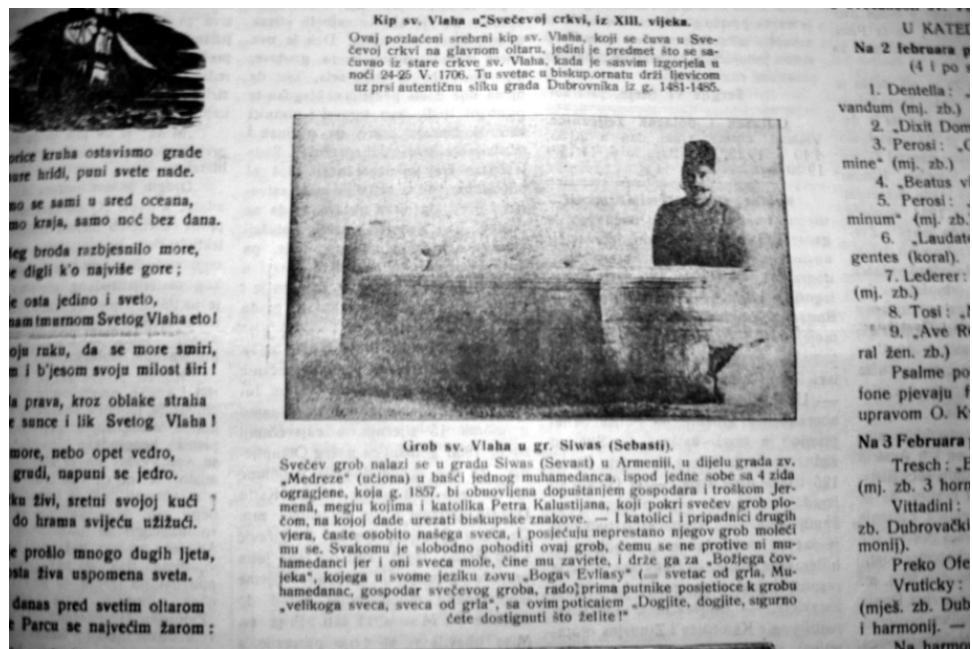
poklone i pošalje mu u večer glazbu, da ga pozdravi. On ostane nekoliko dana, i svud je veliko mnoštvo pridolazilo da gleda armenske obrede. On nam spomene veliku svetinju našu, grob Parca našega, izusti želju, da bi otkupio tu dragocjenost iz ruka nevjernika, i gradski se je kler zauzeo i još će se zauzeti, da se ta plemenita i sveta želja izvrši. Osobitim počastima i poklonstvom otpraviše presvijetloga na polazak u Pariz. Iz Pariza on je poslao kaptolu u fotografiji vjeran snimak groba sv. Vlaha, kakav je danas, na što mu iz duše hvala. Veliki i slavni sv. Vlaho, osobiti naš parac, nadahnuo pravovjerni naš puk, da svojim doprinosom otkupi alem kamen u Sebasti, grob našeg milog Svetitelja“.¹⁰

Katolička armenska zajednica u Sebasti 1844. dobila je i svog biskupa, čiji naslov i danas čuva naslovni katolički armenski nadbiskup Adane u Turskoj.¹¹ Tešku sudbinu armenskog naroda stradalog u velikom genocidu 1915. dijelio je i sv. Vlaho. Kameni se Svečev sarkofag u Sebasti nalazio na izvornom mjestu do 17. V. 1943., kad su ga Turci premjestili u mjesni muzej, a crkvu sv. Vlaha (Agios Blassios) u središtu Sebaste Turci su srušili 1950., a prije toga, 1923. godine, prognali su posljednje grčke i armenske obitelji iz grada te srušili tada veću crkvu sv. Vlaha i tako okončali tisućgodišnji proces uništavanja kršćana na prostorima Ve-

10 Nepoznati autor članka u rubrici Vijesti, „Veleugodni gost“, *List dubrovačke biskupije*, 9, Dubrovnik, 1902., 108.

11 SKURLA, S. (1871.), *Sveti Vlaho biskup i mučenik od Sevasta dubrovački obranitelj*, Dubrovnik, 35.

Grob sv. Vlaha početkom XX. st., danas pohranjen u Arheološkom muzeju grada Sivasa (primjer memoricida)

like Armenije.¹² Unatoč desetkovanju hrvatskih zajednica po gradovima Levanta, u kojima je najviše bilo Dubrovčana, zanimanje Dubrovčana za mjesto iz kojeg potječe sv. Vlaho nije prestajalo i seže do naših dana, kada se tražio uništeni grob sv. Vlaha u turskom Sivasu.¹³

Paradigmatska sudbina Armenaca povezuje i Hrvate. Tako je osmanska invazija na Hrvatsko kraljevstvo najintenzivnija tijekom prve polovine XVI. stoljeća, a za posljedicu ima raseljavanje Hrvata u susjedne zemlje, odvođenje u roblje i islamizaciju dijela populacije kao i nesagledive posljedice na broj Hrvata u narednim stoljećima. Brojnost i ujedno kompaktnost nacionalnog teritorija imat će poput Armenaca nesagledive posljedice na integracijske procese. Kao što je već naglašeno, isti proces nacionalne fragmentacije u znatno je intenzivnijem obliku zadesio i Armence, jer je posljednji slobodni dio Armenije – Kraljevina Cilicija okupiran 1375. godine. Hrvatski i armenski narod, prije svega kroz dubrovačko iskustvo pamćenja, kroz kult sv. Vlaha dijeli zajedničku sudbinu malih naroda. Ta sudbina se očituje kroz više zajedničkih paradigmi: osmanska invazija, onemogućivanje razvoja nacije, biološko uništavanje, prešućivanje žrtve, izostanak pravodobne intervencije međunarodne zajednice, postgenocidni sindrom uništavanja memorije i konačno posvajanje tuđe baštine i kulture. Isto tako, i Armenci i Hrvati su imali u

12 LUPIS, B. V. (2003.), *Moćnik dubrovačke prvostolnice*, Zadar, 2003., 159; CALEB, B. I. (2000.), *Trailing a Blaise a Saint's progress*, Harvard, 266-267.

13 BANAC, I. (1994.), „U Sivasu, na grobu svetoga Vlaha“, *Dubrovnik*, 5, 130-133.

svojem povijesnom iskustvu dugotrajan proces nacionalne emancipacije, odnosno stvaranja dviju zajednica: iseljene i domovinske. Armenci danas imaju osnovne stratezijske postavke o svojoj budućnosti s kritičkom raščlambom geostrateške situacije, za razliku od Hrvatske.¹⁴ Temelj stabilne nacije čine stabilna ekonomija, porast pučanstva i razvoj nacionalnog jezika i kulture. Susjedna Srbija od 1844. ima svoje „Načertanije“, nadopunjeno „Memorandumom“ SANU-a 1986., čije smo programatske točke osjetili u krešendu tijekom Domovinskog rata, a Hrvatska, sagledana u punini svoje državnopravne tradicije, još od statuta dalmatinskih gradova, uglednih pravnika renesansnog i baroknog razdoblja, pa sve do naših dana ostala je bez ikakvog strateškog plana.¹⁵ Neprepoznavanje Hrvata i njihove borbe za samostalnost, odnosno strateškog plana najbolje se iskustveno iskazala krajem 80-ih i početkom 90-ih godina XX. stoljeća, kada je hrvatski narod nespreman ušao u borbu s vojno i politički mnogo snažnijim neprijateljem. Zatvaranje očiju međunarodne zajednice na proces uništavanja povijesnih i kulturnih tragova hrvatskog naroda, uz njegov izgon, odvođenje u sabirne logore, provođenje genocida, memoricida i kulturocida ima svoju paralelu s armenskim genocidom. Strateške postavke jednog naroda su bitne u svojoj jasnoći i svakodnevnoj primjeni kako nam se iznova ne bi zbila slična povijesna iskustva iz nedaleke prošlosti. Armensko iskustvo iznimno je u svojoj tragičnosti, prešućivanju, ali i borbi kako bi se to povijesno iskustvo prepoznalo u međunarodnoj zajednici; stoga je potrebno ugledati se na način borbe u nacionalnoj emancipaciji. Dva kršćanska naroda, Armenci i Hrvati, bili su žrtvom zbog svojeg geostrateškog položaja te nacionalnih i vjerskih vrednota, dijeleći stoljećima istu sudbinu – dva naroda tako daleka, ali i toliko bliska.

Na kraju ovog teksta nadamo se kako će Republika Hrvatska, mlada demokratska država s bogatom povijesti, prepoznati armenski genocid kao paradigmat-ski događaj u povijesti XX. stoljeća i da će se 24. IV. 1915. – dan spomena na genocid nad Armencima, koji ima sve elemente holokausta, uvrstiti u školske udžbenike zajedno s holokaustom nad židovskim narodom, ispravljajući prešućivanje genocida iz razdoblja kada je hrvatski narod bio u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, odnosno saveznika Osmanskoga Carstva.

14 AYZAZYAN, A. (2006.), *Strategic Gaps in Armenian Political Consciousness*, Los Angeles, 1-55; AYZAZYAN, A. (2008.), *The Fundamentals of Armenian Identity or Who is an Armenian?*, Los Angeles, 1-29.

15 BRANDT, M., ČOVIĆ, B., LETICA, S., PAVIĆ, R., TOMAC, Z., VALENTIĆ, M., ŽULJIĆ, S. (1991.), *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, 5-281; ŠIMUNOVIĆ, P. (1992.), *Načertanije*, Zagreb, 1-121; BATAKOVIĆ, D. (1994.), *Ilija Garašanin's Načertanije – A Reassessment*, SANU, Institut des etudes Balkaniques, *Balkanica*, XXV-1, Beograd, 157-183.